

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Архетипи – поняття введене К.Г. Юнгом – загальнолюдські прообрази, що лежать в основі символіки творчості, ритуалів, сновидінь і комплексів. Архетипи є базовими елементами культури, що формують константні моделі духовного життя і виражаються у низці суспільних явищ – від символіки храму – до маячні божевільних. Архетипи поділяються на етнічні (ментальні характеристики окремих народів) та універсальні (загальнолюдські смисли). Як міфологічні фігури, архетипи виникли на зорі людства і визначають інстинктивні дії. У чистому виді несуть руйнівну енергію. Формою опосередкованого вираження архетипу є символ і візуальний образ (Я, Персона, Тінь, Аніма, Анімус, Старець, дитя, Велика Мати, трікстер, хаос, космос, Золотий вік тощо).

Атмосфера психологічна – це сукупність стійких соціально-психологічних відносин в групі (класі), які впливають на самопочуття учня, виявлення його власного “Я” і розвиток. За американським психологом К.Роджерсом, для розкутої атмосфери уроку вчителю необхідно: протягом всього навчального процесу демонструвати свою повагу до учнів і довіру; допомагати учням у формуванні й уточненні мети і завдань, що стоять перед групою і кожним окремо; виходити з того, що в учнів є своя внутрішня мотивація учіння; бути для учнів джерелом різноманітного досвіду; допомагати кожному учневі у разі звернення по допомогу; бути здібним відчувати емоційний настрій групи і приймати його; бути активним учасником взаємодії; відверто виявляти свої почуття; прагнути до емпатії (розуміння почуттів і переживань кожного школяра і співчуття їм); добре знати самого себе.

Багатоперспективність – підхід, що реалізується у процесі роботи із суперечливими питаннями історії для обґрунтування різнобічних інтерпретацій подій і явищ.

Базова особистість – фундаментальна традиційна персоналія в культурі, що є утримувачем етнокультурних архетипів і носієм номартивно-колективних моделей поведінки.

Герменевтика – напрям філософської думки кінця XIX – XX ст., що орієнтується на теорію і практику тлумачення текстів. Основоположники і представники – В. Дільтей, Ф. Шлейєрмахер, Г.-Г. Гадамер, П. Ріккер. Ідейним джерелом герменевтики є середньовічна процедура екзегетики, а головною стратегією – інтерпретація – процес “розуміння” тексту через інтуїтивно-цілісне проникнення в його приховані імпліцитні шари (“між рядками” у Г.-Г. Гадамера, “невисловлене” у Л. Вітгенштайна), що втілюють емоційно-психічний досвід його автора. Інтерпретація здійснюється шляхом асоціативного відтворення даного досвіду всередині внутрішнього світу інтерпретатора і передбачає семантичний діалог дослідника із текстом. Характерною особливістю герменевтичної інтерпретації тексту є її циклічний характер, виражений у взаємній залежності процесів розуміння і пояснення, пізнання цілого і частини тощо. Герменевтика поділяється на класичну філологічну та некласичну філософську – феноменологію (М. Гайдеггер, Е. Гуссерль), коли у ролі тексту постає свідомість суб’єкта як інтерактивний простір поліфонії смислів (інтенціональність), що об’єктивується в інтертекстуальності та крос-культурній ідентичності. У сучасній культурології герменевтика є провідним методом, а її філософський потенціал слугує суттєвим важелем регулювання і аналізу культурної плюральності.

Глобалізація – процес усесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації, основним наслідком якого є світовий розподіл праці, міграція (і, як правило, концентрація) в масштабах всієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення і злиття культур різних країн. Це об’єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. У результаті глобалізації світ стає більш зв’язаним і більш залежним від всіх його суб’єктів. Відбувається як збільшення кількості

спільних для держав проблем, так і розширення числа і типів суб'єктів, що інтегруються.

Глобалізм – культурний проект, ідеологічна програма, світоглядна і політична доктрина, що оголошує необхідність світової інтеграції культур в єдине уніфіковане ціле на засадах абсолютного синтезу через загальнолюдські цінності (фактично євро американські стандарти життя).

Громадянство – формально зафіксований постійний правовий зв'язок особи з державою, який знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Громадянська мужність – вияв активної моральної позиції через свідомі дії ненасильницького характеру, спрямовані на вирішення ситуації, пов'язаної з насильством, обмеженням прав і свобод іншої людини або людей.

Громадянська освіта – спеціальна, систематична підготовка людей до суспільного життя в умовах демократії. Громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує: громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному і культурному полі демократичної держави; громадянські уміння та досвід участі у соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань; громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Деконструкція (авторське поняття французького вченого-постструктураліста Ж. Дерріда) – ключове поняття філософії постмодернізму, парафраз “деструкції” та “реконструкції” – що означає синтетичний та аналітичний жест одночасно – увагу до структури (збірку) та її розклад на окремі елементи (розбірку). Деконструкція відбувається завжди і всюди. Її результатом є змішання мов, стилів, традицій у єдиному потоці інтертекстуальності. Щодо інтертексту деконструкція передбачає вивчення його маргіналій через вчитування у підтексти на основі відтворення контексту. Деконструкція передбачає плюральність, релятивацію та партикуляризм.

Динаміка – закономірності темпоральної зміни явищ, тяглість, тривалість.

Дискусія – колективне обговорення суперечливого питання, проблеми, що відбувається у формі суперництва думок з метою пошуку його оптимального вирішення

Діалектика – цілісний погляд на об'єкт у тотожності протилежностей, що утворюють динаміку внаслідок єдності і боротьби (саморух) чи статику внаслідок абсолютного синтезу.

Діалог (dia – наскрізний рух, “проникнення”; logos – мовлення, смисл)– процес взаємопроникнення смислів, руху логосів культури, механізмами якого є інтерактивність, суб'єкт-суб'єктність, а також наявність, як мінімум, трьох героїв (фігур): релятивних смислів Я, Іншого (не-Я, Ти), абсолютного смислу Третього, що динамічно розвиваються (еволюціонують). Носіями смислів у діалозі постають особистості, культури, тексти. Будь-який діалог – це діалектика – тотожність протилежностей, єдність у багатоманітності. Загальним законом діалогу є діалектична єдність Я та Іншого, внаслідок якої діалог розгортається у циклічний рух від самоті через іншість і знову до самоті. Діалог є ключовою категорією діалогічної філософії як провідної концептуальної парадигми сучасного гуманітарного знання.

Діалог культур – процес взаємопроникнення смислів різних культур, що, зберігаючи власну автентичність, одночасно постають як відкриті одна до одної.

Діалогістика – діалогічна філософія як напрям гуманітарної думки ХХ ст., що своїми ідейними витокami заглиблюється у філософсько-антропологічні та релігійно-етичні доктрини М. Бубера, Ф. Розенцвейга, Е. Левінаса, а надалі розвивається у рамках філософії тексту М. Бахтіна, семіотичної школи Ю. Лотмана, педагогіки В. Біблера та ін. Специфічною парадигмальною особливістю діалогістики є її усвідомлено прикордонний статус в опозиції модерну (універсалізму) з притаманною йому абсолютизацією мислячого суб'єкта і тотальністю та постмодерну (партикуляризму), що

передбачає деконструкцію суб'єкта і радикальну релятивацію смислів культури. Як установка на єдність у багатоманітності діалогістика моделює суб'єкта у комунікативно-екзистенційній якості творця та інтерпретатора інтертексту.

Діалогістика – діалогічна філософія як парадигма сучасного гуманітарного знання, центральним концептом якої є фігура Іншого у її співвідношенні із Я (самість).

Діалогічність – орієнтація на співбесідника або опонента у слові; ширше – потенційна відкритість людської свідомості світу Іншого; комунікативність як екзистенційна властивість культури.

Діалого-культурологічний підхід – інтердискурсивний концептуальний підхід до гуманітарного дослідження та освітнього процесу, що є результатом взаємного проникнення методологій діалогістики та культурології через семантичне розуміння діалогу як смислової інтеракції. Головним предметом уваги в межах діалого-культурологічного підходу як моделі філософування, методології та освітньої технології є суб'єкт у його творчій інтерактивності на межі з іншим суб'єктом, особливості культурної ідентифікації в транскультурному просторі, моделювання особистості як діалектичного синтезу самості та чужості.

Діяльнісний підхід – один з провідних принципів історичної освіти, згідно з яким ефективність навчання залежить від залученості учнів до різноманітних видів діяльності, що дає їм змогу успішніше оволодівати суспільним досвідом і, як наслідок, забезпечує соціальну активність особистості.

Дослідницька робота учнів – це спосіб організації пошукової творчої діяльності учнів із розв'язання нових для них проблем. Під час роботи учні знайомляться з основними методами дослідження, які застосовуються в історичній науці, засвоюють доступні їм елементи такої методики, оволодівають уміннями самостійно здобувати нові знання, вивчаючи історичні події й процеси через аналіз історичних джерел.

Емпатія – розуміння емоційного стану іншої людини через співпереживання, проникнення в її суб'єктивний світ; вважається необхідним елементом розвитку ідентичності та вагомим соціальним чинником, за допомогою якого створюється єдність серед членів суспільства.

Етноренесанс – процес відродження етнічних культур в умовах глобалізації.

Етнос – група людей, які об'єднані спільними ознаками, об'єктивними, або суб'єктивними. Різноманітні напрями в етнології включають у ці ознаки походження, мову, культуру (за Д. Армстронгом – символи, міфи та способи комунікації), територію проживання. Існує біологічне визначення поняття “етносу” – це біологічне співтовариство, пов'язане спільним походженням, спільною генетикою. Співвідноситься з расою як вид з родом або як різновид з видом.

Етноцентризм – установка на етнос як вищу цінність культурного буття. Знаходить вираження в усіх формах націоналізму. Своїм походженням заглиблюється у родоплемінну архетипну опозицію “Свої – Чужі”.

Етос – звичай, норв, психічний склад, стиль мислення, система життєвих приписів особи або спільноти; простір міжкультурної взаємодії, у якому формуються спільні звички і навички духу, моральні правила.

Життєсвіт – поняття із феноменології Е. Гуссерля – сфера первинного досвіду в усій безпосередності конкретних інтуїцій, ідей, звичок, забобонів, переживань та умонастроїв, що передують розумовим узагальненням.

Ідентичність – властивість індивіда залишатися самим собою в соціальних ситуаціях, що змінюються, є результатом усвідомлення індивідом самого себе як людської особистості, що відрізняється від інших; властивість людини, пов'язана з її відчуттям власної приналежності до певної групи – нації, релігійної конфесії, раси, політичної партії тощо.

Інтерактивність – спеціально організована пізнавальну дослідницьку діяльність, яка передбачає взаємодію і співпрацю усіх учасників освітнього

процесу для вирішення навчальних і практичних завдань.. Умовами інтерактивності є наявність проблеми, її обговорення і співпраця групи над її вирішенням, прийняття узгодженого рішення, аналіз, рефлексія її результатів членами групи.

Інтерактивне навчання (комунікативно-діалогове) – різновид проблемного навчання, побудований на діалозі учасників навчального процесу. У широкому розумінні інтерактивним називають такий аспект спілкування, який характеризується стратегією взаємодії партнерів. Визначають такі типи стратегій взаємодії: конкуренція, кооперація, співробітництво.

Характерними рисами інтерактивного навчання є: побудова навчання як розв'язання серії взаємопов'язаних проблемних ситуацій; переважно групова робота учнів на уроці; опора на учнівський досвід і мінімальне знання з теми; відкритість (незавершеність) навчання, відсутність раз і назавжди визначеного рішення; співробітництво різних рівнів (вчитель – група, вчитель – учень, учень – група, учень – учень); швидкий зворотний зв'язок – учень бачить реакцію вчителя, може проконсультуватися в будь-який момент навчання; емоційне піднесення, розкутість; діалог – основний елемент навчання.

Реалізується інтерактивне навчання за допомогою активних методів, таких як дискусія, рольова гра, моделювання ситуації тощо.

Інтеркультура – простір циркулювання культурних смислів, що перебувають у діалогічній взаємодії: процесуальні аспекти діалогу культур; новий тип культури, що виникає на перехресті різних традицій.

Інший – кроспарадигмальний концепт сучасної гуманітарної думки, що активно застосовується практично в усіх її філософсько-методологічних парадигмах: трансценденталізм, екзистенціалізм, феноменологія, структурний психоаналіз, діалогічна філософія, герменевтика, постструктуралізм тощо. Головною відмінністю класичного (картезіанський дискурс, модерн) від некласичного (посткартезіанський дискурс, постмодерн) розуміння Іншого є опозиція між його трансценденталістської трактовкою як механізму самопізнання мислячого суб'єкта, онтологічної абстрактної межі самості та

зворотної точки ідентифікації Я, з одного боку, та самотійної і загрозової емпіричної фігури існування Я, з іншого, що має автономний онтичний статус конкретної події, відкривається як феноменологічна даність досвіду і зазіхає на моє буття. Обмеженість концептів Іншого в обох парадигмах спонукає до поєднання трансцендентної та феноменальної іпостасей Іншого, що виявляє його емпіричну даність як втілення трансценденції Відкриття Іншого на кордоні онтичного і онтологічного можливе у межах діалогістики, де Інший постає як живий одухотворений суб'єкт звернення – результат лібералізації Чужого – і спонукає Я до толерантності, втіленій у фігурі Третього.

Історичні джерела – різнобічні свідчення, які містять інформацію про історичні явища і процеси.

Компетентнісний підхід – один з провідних принципів історичної освіти, сутність якого полягає в тому, що проміжним і кінцевим результатами навчання визнається формування певних здібностей особистості (компетентностей), котрі проявляються в комплексі вмінь, базованих на знаннях, ціннісних орієнтирах і досвіді діяльності.

Континуум – філософське поняття, що означає безперервний тривалий процес взаємодії плуральних смислів у культурному просторі, часі.

Контроверсійні запитання – запитання, які представляють реальну або удавану суперечність, протилежні думки, вимагають вдумливого ставлення до проблеми і зваженого аналізу усіх “за” та “проти”, сприяють розвитку критичного мислення.

Кооперативне навчання (від англ. cooperative learning) – це навчання учнів у невеликих групах, що базується на трьох основних принципах: *заохочування* – отримання всією групою однієї на всіх бальної оцінки, якогось сертифікату, відзнаки, похвали або іншого виду оцінки їх спільної діяльності; *індивідуалізації* – виконання кожним учнем своєї частки загальної справи і персональна відповідальність кожного учня за всіх і невдачі групи; *рівних можливостей* – принесення кожним учнем групи балів до загальної скарбнички команди, зроблених шляхом покращення власних попередніх результатів

(оскільки саме цей показник, а не успіх порівняно з іншими учнями, є вирішальним у нарахуванні балів).

Космополітизм – установка на відкритість світові, культурні “мандри” яким (номадизм) сприймаються як нейтральні й уніфіковані щодо національних цінностей.

Криза культури – переоцінка цінностей і зміна ціннісної парадигми культури внаслідок діалогу-конфлікту з іншою культурою.

Критичне мислення – наукове мислення, сутність якого полягає у прийнятті ретельно обміркованих і зважених рішень щодо довіри до будь-якого твердження: мусимо його сприйняти, відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з якою це робиться. Характеризується усвідомленістю, самостійністю, рефлексивністю, цілеспрямованістю, обґрунтованістю, контрольованістю, самоорганізованістю. Складається зі загальнометодологічних принципів, стратегій і процедур, використовується для вирішення практичних завдань – розв’язання проблемних задач, формулювання висновків, ймовірнісної оцінки й ухвалення рішень.

Ксенофобія (від грецьких ξένος (*ксенос*) – “чужинець”, “незнайомець” та φόβος (*фобос*) – “страх”) – термін позначає певний стан людини, що виявляється у нав’язливому страху стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного або страх перед чужоземцями та ненависть до них. Вперше зустрічається у словнику Вебстера, який було видано у 1841 р. у США. Літературне значення слова передбачає, що ксенофоби, це люди, які не люблять усіх чужинців, їх “інакшість”. Такі визначення показують, що головним об’єктом ксенофобії завжди були незнайомці або чужинці.

Культура-донор – культура, яка у діалозі більше віддає, ніж отримує. Поняття, що використовується у бінарній опозиції з іншим поняттям – “культура-реципієнт”.

Культура-реципієнт – культура, яка в діалозі більше отримує, ніж віддає. Поняття, що використовується у парі з поняттям “культура-донор”.

Донор і реципієнт як культури позиції можуть змінюватися у процесі динаміки діалогу як взаємних переходів від пасивності до активності.

Культурний “імперіалізм” – спосіб споглядання світу лише очима власної культури, вважаючи її мірилом, а все інше вважається відхиленням від норми, тобто незрілими цінностями.

Культурологія релігії – наука й академічна дисципліна, що є інтегративною концептуальною парадигмою культурологічного знання, предметом якої постають релігійні типи культур, засновані на сакральних смислах, складовою яких є також і богословська рефлексія самої культури як предмет релігійної культурології. Культурологія релігії відрізняється від релігійної культурології, оскільки перша фіксує предмет (релігійний тип культурного досвіду), а друга – характер дослідження (релігійна модель філософування). Культурологія релігії із світських науково-нейтральних позицій вивчає релігійні типи культур, а релігійна культурологія – із богословських і релігійно-філософських позицій – теологічні концепції культури. Проте, зважаючи, що релігійні теорії та вчення про культуру пов’язані з відповідними типами культур як рефлексивно-ідеологічні та ментально-побутові вияви одного і того ж сакрального смислу, обидві галузі тісно пов’язані і можуть синтезуватися в діалектичну і/або ієрархічну єдність. Культурологія релігії та релігійна культурологія виробляють нові підходи до осмислення природи і наслідків релігійної полікультурності на засадах активної толерантності, дружньої нейтральності, емпатії та діалогу культур.

Маргінал – прикордонна постать одинака і ренегата, здатного до порушення офіційного культурного стандарту “своїх” через усамітнення, відчуження та інтеграцію в топос Чужого.

Метанаратив (Ж.Ф. Ліотар) – ключове поняття модерну, реконструйоване постмодерністами: буквально: “над-оповідь”, вища цінність, що має оповідну структуру сакрального міфу й екзистенційної історії і сприяє системному нарощуванню традиційної метафізичної ідентичності. Зразком мета-нарративів є загальнолюдські цінності, етнічні ідеали, релігійні догми,

високі елітарні духовні істини тощо. У постмодерністській плуральності метанаративи оголошуються завершеним проектом історії, і на їх зміну утверджуються або метанаратив “порожнечі” (“значуща відсутність”, ніщо як альтернатива суцільному та вираження абсолютної свободи і не-детермінованості суб’єкта), або так звані “малі наративи” (культурні частковості, повсякденні семантичні структури звичайних людей, “обивателів”). Усі релігійні системи світу ґрунтуються на метанаративах, що породжує ортодоксальність переконань віруючих.

Метод проектів (проектна діяльність) – організація навчання, за якою учні набувають знань і навичок у процесі планування й використання практичних завдань – проектів.

Методика – у вузькому значенні, технічні прийоми реалізації методу з метою уточнення знань про досліджуваний об’єкт; конкретне втілення методу, вироблений спосіб організації взаємодії на основі конкретного матеріалу і конкретної процедури.

Міжкультурний (полікультурний) підхід в освіті – ознайомлення із способами подолання виявів ксенофобії, расизму, насильства, дискримінації; налагодження співпраці та відчуття соціальної відповідальності між різними культурними громадами; виховання поваги до прав людини, зокрема до права іншого; розвиток демократичного громадянства, громадянської відповідальності кожного члена соціуму; виховання почуття емпатії, що поглиблюється міжкультурним діалогом.

Мультикультуралізм – теорія, ідеологія та політика, що полягає у вимозі паралельного існування культур в цілях їх взаємного проникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському руслі масової культури. Ідея мультикультуралізму популярна головним чином у європейських суспільствах, де наявний високий рівень культурного розвитку. У сучасній Європі мультикультуралізм припускає передусім включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн “третього світу”. Мультикультуралізм протиставляється концепції “плавильного казана” (англ. *melting pot*), що

передбачає злиття всіх культур в одну. Як приклади можна навести Канаду, де культивується мультикультуралізм, і США, де традиційно проголошується концепція “плавильного казана”

Нація (від лат.) – тип етносу, соціально-економічна і духовна спільнота людей з певною психологією і свідомістю, виникнення якої відбулося історично і якій властива стійка сукупність сутнісних характеристик, що по-різному визначається різними науковими школами:

– велика спільність, створена розумінням, усвідомленням жертви, колись принесеної, і готовність до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасному реальною дією: розумінням, чітко висловленим прагненням продовжувати життя спільноти. Існування нації... – це щоденний плебісцит (Е.Ренан);

– стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури (Й.Сталін);

– політична спільнота, кожна з яких відрізняється способом уявлення (Б.Андерсон);

– артефакти людських переконань, лояльностей і почуття солідарності. Люди можуть вважатись представниками однієї нації, коли вони визнають, що належать до однієї нації. Визнання один одного як членів співтовариства перетворює їх у націю (Е.Гелнер)

– сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права й обов'язки для всіх її членів (Е.Сміт);

– група людей, об'єднаних спільною помилкою щодо свого минулого і спільною відразою до своїх сусідів (іронічна дефініція ХІХ ст.)

Особистісно зорієнтований підхід – один з провідних принципів історичної освіти, згідно з яким у центр навчально-виховного процесу ставляться інтереси особи – учня. Цей підхід передбачає: гуманне суб'єкт-

суб'єктне співробітництво всіх учасників навчально-виховного процесу; діагностично-стимулювальний спосіб організації навчального пізнання; діяльнісно-комунікативну активність учнів (проектування індивідуальних досягнень в усіх видах пізнавальної діяльності); якомога повніше врахування в доборі змісту, методиках, стимулах навчання та системі оцінювання діапазону особистих потреб.

Партикуляризм – світоглядна установка на окремішність ізольованих культур; тенденція до диференціації.

Переконання – стійкі уявлення, засновані на емоційно-вольовому імпульсі; віра людини у вищі сакралізовані цінності (метанаративи), що є основою ідентифікації та культурної цілісності спільноти.

Пізнавальне завдання – вид доручення вчителя учневі, в якому міститься вимога виконати певні теоретичні або практичні дії, спрямовані на опанування певних елементів змісту освіти. Більш конкретизованим пізнавальним завданням є пізнавальна задача – навчальне завдання, яке передбачає пошук нових знань, способів (умінь) і стимуляцію активного використання в навчанні зв'язків, відношень, доведень. Система пізнавальних задач супроводжує весь процес навчання, який складається з послідовних пізнавальних задач, що поступово ускладнюються за змістом і способами діяльності. Пізнавальна задача, як і будь-яка задача, містить вимогу (мету), умови (відоме) і шукане (невідоме), яке формулюється в запитанні.

Полікультурна освіта – основоположний принцип виховної діяльності від дошкільних навчальних закладів до університетів, включаючи позашкільні освітні установи, своєрідний підхід і перспектива вивчення вже наявних предметів (в особливості історії) у дусі визнання різних культур і цінностей, передбачає створення рівних можливостей для кожного учня на освіту і культурний розвиток (незалежно від його культурної, релігійної та соціальної приналежності).

Полікультурна компетентність – це інтегрована якість особистості майбутнього вчителя історії, яка формується під час навчання у вищому

навчальному закладі, і включає систему полікультурних знань, умінь, навичок, інтересів, потреб, мотивів, цінностей, полікультурних якостей, досвіду соціальної нормативної і правової поведінки, необхідної для повсякденного життя і професійної діяльності у багатокультурному суспільстві.

Полонофобія (антиполонізм) термін, який позначає різновид ксенофобії, що виражає ненависть до поляків та (або) Польщі, польської культури тощо.

Релігійна культурологія – наука й академічна дисципліна, що є інтегративною концептуальною парадигмою культурологічного знання, предметом якої постає богословсько-теологічна та релігійно-філософська рефлексія культури як складова частина сакрального досвіду тої чи іншої цивілізаційної традиції. Релігійна думка про культурологічні проблеми є складовою частиною відповідного типу культури, заснованої на релігійних цінностях і смислах, тому методологічною основою релігійної культурології (в окремих західних дослідженнях – “теологія культури”) є діалогічна філософія із притаманним для неї гуманістичним, екзистенційно-антропологічним, феноменолого-герменевтичним і семантичним підходом до світоглядного аналізу релігії як складової інтерактивним дифузії смислів культури.

Релятивізація – поступовий процес поглиблення усвідомлення відносності між множинними частками суцього, наприклад, між культурними нормами й етичними цінностями різних народів. Релятивізація передбачає культивування відмінностей і протистоянь з одночасно скептичним ставленням до гносеологічних критеріїв їх істинності. Притаманна партикуляризму.

Релятивізм – установка на відносність суцього та необхідність його змін, у тому числі змін базових культурно-семантичних структур, що сприймаються як множинні та контекстні. Є ознакою відходу від ортодоксії, догматизму та культу авторитету в культурі. Породжує алегоризм та вільнодумство у тлумаченні священних текстів.

Семантика – наука про смисли культури; поняття, що застосовується у парі з семіотикою – вчення про знаки та знакові системи. Семантика є ключовою галуззю знань із некласичної філософії культури та культурології.

Смисл – культурне значення, яке інтелектуально осмислюється, емоційно відчувається й об’єктивується у відповідних культурних кодах і комунікаціях (текстах). За смислом стоїть архетип (міфологічна фігура) культури – світовий чи етнічний. Часто смисл є складовою відповідної семантичної опозиції з образно-асоціативного паралельно-символічного ряду (хаос – космос, життя – смерть, добро – зло, чоловіче – жіноче, свої – чужі тощо). Смисл є основою формування загальнозначущих вартостей – цінностей. Смисл складає позначуване відповідних знаків і символів як позначників. Смисл поєднує раціональні й емоційні компоненти і, мірою універсалізації й інституалізації, постає координатою картини світу в культурі.

Соціалізація – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення і розвитку як цілісної особистості.

Текст – базове філософське поняття постструктуралізму, діалогічної філософії, теорії інтертекстуальності, семіотичної школи; – це знаковий комплекс, що має поліфонію смислів і значень (М. Бахтін); має свої часові та інформаційні рамки, вік, активні і пасивні функції в культурі (Ю. Лотман). Текст характеризується залежністю від контексту, ризомність (плюральністю значень), наявністю у ньому імпліцитного підтексту та інтекстів – фрагментів запозичень і цитацій з інших текстів. За Ж. Дерріда, текст є феноменом Письма (грами), апелює дол. Попередніх текстів (інтекстів) і має первинне значення стосовно усної мови. Презумпція текстуальності – це філософська категорія, що фіксує установку сприймати будь-який феномен культури як завершене повідомлення у континуумі. У французькому постструктуралізмі до поняття тексту наближене поняття “дискурс” – чотирьохактантний простір циркуляція повідомлень, що включає адресата, адресанта, саме повідомлення (систему знаків) та позначуване (буття, предмет повідомлення).

Текст – знаковий комплекс, що відрізняється поліфонією текстів і значень. Текст залежить від контексту свого створення і є точкою діалогу автора і читача за законами декодування позначника і позначуваного. З огляду на діалогістику, текстом є будь-який феномен культури, що семантично

інтерпретується: від архітектурного проекту до моди на модель одягу, від книги до людського овчинку.

Тензофобія – боязнь будь-якої напруги, що складається у дискурсі релятивізму у межах ліберального суспільства і може призводити до конформізму та, в крайніх випадках, до втрати суб'єктом власних принципів і переконань як основи самості.

Толерантність – у діалогічному розумінні, це морально-психологічна та культурно-духовна якість суб'єкта, що виявляється ширшою за прості лояльність чи терпимість і передбачає активну жертвовну гуманістичну позицію турботи за життя Іншого, опікування його вразливістю й беззахисністю та переймання на себе екзистенційної вини та відповідальності за його смертність і конечність. Толерантність як діалогічна властивість свідомості суб'єкта передбачає єдність принципівості та лояльності, самості й іншості, відкритості світові та відданості власним переконанням, універсальності і партикулярності.

Топос – простір як складова хронотопу (часопростору) і культурно-символічний параметр (наприклад, топос Чужого або сакральний топос Храму).

Тотальність – принцип цілісності, єдності, уніфікованої згуртованості та моністичної “згуртованості” буття як системи з окремих часток, що тяжіють до злиття. Тотальність передбачає нівеляцію відмінностей і зняття цінності багатоманітності через гносеологічну переконаність в існуванні єдиної істини. Притаманна універсалізму і фундаменталізму.

Третій – абсолютний смисл у діалозі релятивних фігур Я та Іншого, що сприяє діалектичному розвитку взаємодії від онтичного, емпіричного (Dasein) до онтологічного, духовного (Самість) рівня існування на основі їх абсолютного синтезу в циклічному русу від самості через іншість до самості. Третій постає нормативно-регулятивним і ціннісно-смісловим принципом діалогу, що сприяє гуманістичному нарощуванню його фігур у порядку збільшення морального пафосу: від Чужого до Іншого, від Іншого до Ближнього, від гомогенно-моністичного до плюрально-гетерогенного Я, здатного утримувати власну ідентичність на межі із ідентичністю свого

співбесідника. Третій здійснює аксіологічне опосередкування та правову регламентацію діалогу, постаючи одночасно і як об'єктивна зовнішня сила (Закон, критерій, міра), і як суб'єктивна інстанція людяності й любові (“другий Інший”), інкорпорована через універсалії культури в глибинні екзистенціали суб'єктів взаємодії.

Українофобія – форма зверхності, неприязне або вороже ставлення до України та українців. Її прояви мають місце у відношенні до української культури, історії, мови, та будь-яким проявам української національно-культурної самобутності, або ж до України як до держави. Може розглядатись як різновид побутового націоналізму.

Універсалізм – світоглядна установка на світову єдність культур, ширше – тенденція до тотальності. В універсалізмі на засадах класичної етики стверджується існування загальнолюдських цінностей, спільних для усіх народів (універсальній культури).

Феноменологія – напрям філософської думки ХХ ст. (Е. Гуссерль, Р.Отто, М. Еліаде, Б. Вальденфельс), що набув особливої популярності у релігієзнавстві та філософії культури для дослідження багатоманітних форм досвіду сакрального (нумінозного) в культурі. Характерною методологічною стратегією феноменології є епохе (грецьк. “зупинка”) – за Е. Гуссерлем, перенесення уваги з предмета на свідомість; усвідомлення того, що предмет конститується в актах свідомості і на цій підставі утримання від категоричних оціночних суджень про предмети і явища у їх каузальності та субстанціональних властивостях внаслідок диференціації їх відмінності від самих явищ. У межах феноменології кожне явище розглядається як феномен – унікальна форма суб'єктивного досвіду переживання світу внаслідок смислової спрямованості свідомості на предмет (інтенціональності), що постає однієї із таких самих унікальних і множинних форм. Прикметною рисою феноменології є специфічна ментальність, за якою упізнаються феноменологи, – нейтральність, неупередженість, відмова від здійснення оцінок, відмова від розв'язання метафізичних проблем, орієнтація на конкретну емпіричну

плюральність. Феноменологія є світоглядною основою плюралізму та полікультурності. Нерідко звинувачується в онтологічній поверховості, ризомності, релятивації, відсутності світоглядної глибини, зловживанні прикладною описовістю, але при цьому залишається ефективною стратегією у дослідженні найбільш болючих і актуальних питань (феномен Чужого, питання толерантності, досвід сакрального у різних релігіях тощо).

Фронтир (від англ. *frontier* – “кордон”, “порубіжжя”) – контактна зона тісної економічної, ментальної, культурної, взаємодії прикордонних етносів, статусних груп.

Фундаменталізм – традиційна установка на пошук базових “витоків” та “основ” суцього, зокрема, на пошук основоположних культурних цінностей. Притаманний ортодоксальним традиціям як обернення на сакральний авторитет минулого, як намагання повернутися до “грунту”, наприклад, через буквальне однозначне тлумачення священних текстів.

Чужий – суб’єкт, що лякає своєю несхожістю із звичним і рідним. Образ ворога в культурі. Як “монстр” Чужий має свій топос у вигляді “антисвіту” та асоціюється з диваками й іноземцями, табуйованими персоналіями культури (злочинець, юродивий, маргінал). У ролі Чужого виступає також архетип Тіні як міфологічна фігура.